

Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940)

Santrauka

Pagrindinis straipsnio tikslas - panagrinėti lietuviškojo tautinio identiteto raidą tarpukario laikotarpiu (1918-1940-aisiais metais), kadangi tuo metu susiformavo nemaža dalis šių dienų lietuviškojo identiteto bruožų. Straipsnyje yra svarstomas besikeičiantis santykis tarp etniškumo ir konfesiškumo lietuvių nacionalinio identiteto kontekste, mėginant suformuluoti ir pagrįsti lietuviškosios savimonės poslinkių iš etninio-konfesinio į tautinį-pilietinį identiteto lygmenį hipotezę. Pritaikius teorinį A. Smitho modelį tarpukario lietuviškojo tautinio identiteto atvejui, išskirti du identiteto tipai: modernusis tautinis-pilietinis bei tradicinis etnis-konfesinis. Tarpukario laikotarpį galima apibūdinti kaip pereinamąjį laikotarpį, kai minėtieji tipai laipsniškai keitė vienas kitą, tačiau vienas kuris galutinai neįsigalėjo.

I. Įvadas

Įžanginės pastabos

Šiuolaikiniame pasaulyje egzistuojantis nacionalizmo fenomenas yra viena iš aktualiausių nūdienos problemų. Dabartinėje Europoje tautinio identiteto klausimas išskyla į pirmąją vietą tarp reikšmingiausių problemų, ypač kalbant apie pokomunistinę erdvę - Vidurio ir Rytų Europą, kur sugriuvus sovietinei sistemai galingu srautu prasiveržė tautiniai arba nacionaliniai (*nacijos* ir *tautos* sąvokos čia bus vartojamos kaip sinonimai) sąjūdžiai bei etniniai konfliktai.

Šiuolaikinių socialinių mokslų studijose nacionalizmo ir nacionalinio identiteto tyrimams skiriamas didelis dėmesys. Pastaraisiais dešimtmečiais stengiamasi išnagrinėti ir paaiškinti nacionalizmo bei

nacionalinio identiteto fenomenus. Paprastai šie reiškiniai yra interpretuojami kaip kompleksiška socialinio solidarumo ir moderniosios politinės ideologijos samplaikos forma.

Šiame straipsnyje metodologiniu atspirties tašku pasirenkama Anthony'io D. Smitho teorija. Chronologiniai rėmai - tarpukario Lietuvos Respublikos 1918-1940-ųjų metų laikotarpis. Šiuo laikotarpiu susiformavo nemaža dalis šių dienų lietuviškojo identiteto bruožų. Lokaliai įvardijama ano meto Lietuvos Respublikos teritorija: išeivijos (pvz., žmonių, įsikūrusių JAV arba Argentinoje) ir lietuvių, gyvenančių etninėse žemėse anapus anksčiau paminėto laikotarpio valstybinių sienų (pvz., Latvijoje ar Lenkijoje, o taip pat - pastarosios

okupuotame Vilniaus krašte) identiteto problema bus palikta nuošaly. Be to, čia nėra nagrinėjamas buvusio Mažosios Lietuvos bei Klaipėdos krašto lietuvininkų identiteto klausimas, kadangi jis sudaro atskirą ir platų problemų ratą.

Straipsnio tikslai

Pagrindinis darbo tikslas - pamėginti išnagrinėti lietuviškojo tautinio identiteto raidą tarpukario laikotarpiu, lietuviams atgavus nepriklausomybę ir sukūrus savarankišką valstybę. Tuo metu Lietuvos Respublikoje prasidėję esminiai socialiniai ir ekonominiai pokyčiai padarė įtaką lietuviškosios savimonės poslinkiams tautinio identiteto lygmenyje. Čia bus mėginama išnagrinėti besikeičiantį santykį tarp etniškumo ir konfesiškumo lietuvių nacionalinio identiteto kontekste: atskleisti ir pagrįsti lietuviškosios savimonės poslinkių iš etninio-konfesinio į tautinio-pilietinio identiteto lygmenį problemas. Taip pat bus svarstomi klausimai, susiję su lietuviško tautinio intelektualinio elito pastangomis ir vaidmeniu. Čia siekiama atskleisti elito daromą įtaką lietuvių tautinės savimonės raidai, pereinant iš etninio-konfesinio į tautinio-pilietinio identiteto lygmenį. Taip pat parodoma intelektualinė minėtiosios raidos refleksija.

Iškelto klausimo, susijusio su perėjimu iš etninio-konfesinio į sekuliarizuotą nacionalinį-pilietinį identitetą, pamatą sudaro teiginys, jog tarpukario Lietuvos Respublikoje susiformavęs sekuliarusis tautinis-pilietinis identitetas vienu ir tuo pačiu kartu egzistavo su etniniu-konfesiniu identitetu. Minėtieji identiteto tipai ne vien sugyveno tarp savęs kaip statiški vienetai - jų abipusis santykis keitėsi tautinio-pilietinio identiteto naudai.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas - patikrinti etninio-konfesinio ir sekuliaraus tautinio-pilietinio identitetų susiejimo klausimą, bandant išanalizuoti nacionalinio identiteto raidą kintant etninio ir konfesinio identiteto tipų tarpusavio santykiams, o taip pat nustatyti jų abipusę sąveiką bei subordinaciją.

II. Savokų sudarymo bei vartojimo problema

Svarstant lietuviškojo tautinio, taip pat etninio bei konfesinio identiteto klausimą, susiduriama su terminų vartojimo problema. Gana nesudėtinga apibrėžti identiteto sampratą: pats terminas sudarytas iš lotyniško žodžio *idem*, kuris reiškia "tas pats"¹, o "identitetas" reiškia asmeninį savęs tapatinimą, prisišliejimą prie ko nors, tuo pat metu išskiriant ir supriešinant pasirinktąją grupę kitoms, atskiriant "mes-jie"². Konfesinis identitetas čia bus suprantamas kaip savęs priskyrimas tam tikrai išpažįstamai religijos kryptčiai.

Tuo tarpu etniškumo sampratos apibrėžimas yra ganėtinai problemiškas³. Laikyčiausi nuomonės, jog perspektyviausias yra A. Smitho etninės nacionalizmo kilmės modelis, pabrėžiantis istorinį bei kultūrinį-simbolinį etninio identiteto pobūdį. Minėtasis autorius etninei bendrijai (*ethnie*, kaip jis pats įvardija ją, pasitelkdamas prancūzišką terminą) priskiria šešis požymius: tikrinį kolektyvinį vardą, bendrą protėvių mitą, bendrą istorinę atmintį, vieną ar keletą bendrosios kultūros elementų, išskiriančių ją iš kitų etninių grupių tarpo, prisirišimą prie savo tėvynės, solidarumo jausmą, būdingą didžiajai gyventojų daliai.⁴ Remiantis išvardintais požymiais, etniškumą galima apibrėžti kaip "[...] kultūrinio bendringumo tipą, kuris pabrėžia bendrosios kilmės mitus ir istorinės atminties vaidmenį, ir kuri atpažįstame pagal vieną ar keletą kultūrinių skirtumų, susijusių su religija, papročiais, kalba arba institucijomis".⁵

Etniniu identitetu laikytinas paties savęs tapatinimas su tam tikra etnine grupe remiantis anksčiau išvardintais kriterijais. Šiuo atveju yra pabrėžiamas istorinis bei kultūrinis-simbolinis etninio identiteto pobūdis.

Pakankamai kompliktuotas yra *nacijos*, *nacionalizmo* ir *tautos* terminų vartojimas - lietuviškoje mokslinėje literatūroje jis dar nėra tvirtai nusistovėjęs. Remiantis A. Smithu, nacija yra nusakoma kaip "[...] savąjį pavadinimą turinti žmonių grupė, gyvenanti istoriniu požiūriu jai priklausančioje teritorijoje, turinti

bendrus mitus bei istorinę atmintį, liaudies kultūrą, bendrą ekonomiką ir bendras pareigas bei teises visiems tos bendruomenės nariams”.⁶

A. Smithas nurodo šiuos pagrindinius tautinio (nacionalinio) identiteto bruožus:

[...] bendrų prielaidų buvimas leidžia mums išvardinti pagrindinius tautinio identiteto bruožus tokia tvarka:

1. Istorinė teritorija arba tėvynė; 2. Bendrieji mitai ir istorinė atmintis; 3. Bendroji liaudies kultūra; 4. Bendrosios teisiškai pagrįstos pareigos bei teisės visiems bendruomenės nariams; 5. Bendroji ekonomika drauge su tos bendruomenės narių teritoriniu mobilumu.⁷

Reikia pažymėti, kad šis autorius neskiria tautinės grupės ir tokios grupės savybių, šitaip sutapatindamas jas.

Svarbu yra skirti du dalykus - nacionalinį identitetą ir nacionalizmą. Anot A. Smitho ir jo kolegos J. Hutchinsono, galima teigti, kad iš esmės nacionalinis identitetas yra daugiasluoksnis, jo negalima redukuoti į vieną dėmenį. Toks tautinio identiteto apibūdinimas žymi kultūrinę ir politinę sąsają, įtraukiančią į vieną politinę bendruomenę visus žmones, kurie suvokia save kaip individų grupę, paveldėjusią tą pačią istorinę tėvynę ir kultūrą. Tokiu atveju nacionalizmas turėtų būti apibrėžtas kaip tautinio savarankiškumo doktrina, t.y. doktrina, skelbianti, jog tautinė bendruomenė neturi būti valdoma kitų, ji privalo tapti savarankišku ir lygiaverčiu politiniu subjektu, o jos narius istorinėje tėvynėje turi suvienyti bendroji kultūra⁸.

III. Teorinių įžvalgų paieška

Kadangi į nacionalinį identitetą bus žvelgiama kaip į modernių laikų reiškinį, pasinaudosime A. Smitho teoriniu modeliu pagrįsti hipotetinei prielaidai, jog vietoj tradicinio etninio, grindžiamo religine savivoka, įsigali sekuliaraus nacionalinis identitetas.⁹ Minėtojo autoriaus teigimu, įsigalint naujajai kapitalistinei sistemai ir nykstant senosioms monarchinėms struktūroms, vykstant mokslinės

pažangos bei sekuliarizacijos procesui, visuomenės nariams iškyla identifikavimosi klausimas:

[...] valstybės centralizacija valdant monarchui atliko lemiamą vaidmenį, padėdama sumažinti kilmingųjų įtaką, o po to suteikdama daugelį pareigų biurokratų sluoksniui. Būtent šioje stadijoje, kai aristokratija silpnėja ir jos visuomeninis vaidmuo silpsta, darosi akivaizdi senosios tvarkos bei absoliutinės valstybės krizė. [...] revoliucija sugriovė absoliutinę valstybę ir pavertė ją konstitucine monarchija arba respublika. [...] Pagaliau milžiniškas karas (pirmasis pasaulinis karas - aut. past.) galutinai suardė ir sunaikino senąją visuomeninę tvarką Centrinėje Europoje bei Rusijoje¹⁰.

Pasak A. Smitho, perėjimo į moderniąją visuomenę laikotarpiu išryškėja tautinės inteligentijos vaidmuo, kuriai yra svetima senoji sistema, kadangi naujojo tautinio elito šaknys kyla iš mokslo ir racionalizmo augimo, švietimo institucijų pažangos. Intelektinis elitas imasi ieškoti galimų sprendimo būdų, atsižvelgdami į susidariusią padėtį pereinamuoju socialinės, politinės ir ekonominės kaitos laikotarpiu:

Neturėdami šaknų senojoje santvarkoje, jie [inteligentija - aut. past.] suvokia save kaip asmenis, kuriuos nušalina arba pajungia naujoji biurokratinė tvarka. [...] Todėl iškyla būtinybė sukurti naująjį identitetą sau patiems ir šitaip įteisinti savuosius siekimus bei veiklą¹¹.

A. Smith'o teigimu, išeitis surandama etninėje bendruomenėje, iš kurios yra kilęs intelektualinis elitas:

Bendruomenės, iš kurios jie yra kilę, istorija užtikrina inteligentijos iškilimą drauge su etniniu identitetu, kuris yra pakankamas įteisinant jų [inteligentijos - aut. past] aukštą visuomeninę padėtį ir valdžią. [...] Etninė bendruomenė, paprastai gyvenanti istorinėje teritorijoje ir turinti savitą kultūrą, gali suteikti racionalų pagrindą, leidžiantį kurti jų [inteligentijos] “nuosavam” biurokratiniam aparatui gatavą veiklos sritį, kurioje galėtų pasireikšti jų profesionalumas¹².

Anksčiau minėtasis teorinis modelis bus suvokiamas bei taikomas kaip padedantis atskleisti etninės bendrijos perėjimą iš etninio-konfesinio į tautinį-pilietinį identitetą, vienijantį tos bendruomenės narius.

III. Modernaus lietuviškojo nacionalinio identiteto raida tarpukario laikotarpiu

1. Tautinio identiteto klausimas politinėje retorikoje

Šiame straipsnio skyriuje bus mėginama analizuoti lietuviškojo tautinio identiteto raidos tarpukario laikotarpiu klausimą, kartu aptariant inteligentijos vaidmenį. Bandant atlikti lietuviškojo etniškumo ir konfesinio katalikiškumo glaudaus susiejimo visuomeninėje savimonėje analizę, būtina nors trumpai paminėti šio reiškimo ištakas - religinį-tautinį sąjūdį (ryškiai pabrėžusį tautiškumą), kuris Lietuvoje prasidėjo nuo XIX a. vidurio. Pasipriešinimas asimiliaciniam Rusijos imperijos identiteto diegimui vyko katalikybės ir rusiškosios stačiatikybės kovos sferoje, kur ypatingas dėmesys buvo skiriamas konfesiškumui. Lietuvių-lenkų konfliktas XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje kilo ir pasklido visuomenėje daugiausia iš sluoksnių, susijusių su katalikų Bažnyčia. Toks konfliktas darė didelę įtaką "lietuviškojo katalikiškumo" formavimuisi.

Kova už lietuvių tautinio identiteto išlaikymą daugiausia buvo susijusi su pastangomis išsaugoti etniškumą ir konfesiškumą - dažnai lietuviškumas buvo glaudžiai siejamas su katalikiškumu. Tai ypač ryškiai matyti iš cituojamo pagrindinio "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos" straipsnio:

[...] ginti katalikystę nuo pravoslavijos ir lietuvių sumaskolėjimo, antra, pagal mūsų išgales kelti medžiaginių ir dorinių Lietuvos būvį: vieninti tikėjimo dalykus su tautiniais; ginti mūsų brolius nuo svetimtaučių kenksmingos įtakos, žodžiu ... juos šviesti krikščioniškoje, katalikiškoje dvasioje. Mūsų obalsiai ir toliau bus katalikystė ir lietuviystė.¹³

Svarstant intelektualinio elito vaidmenį tarpukario laikotarpiu, kai, pasibaigus pirmajam pasauliniam karui bei vykstant lietuviškojo tautinio identiteto formavimuisi, galima taikyti A.Smitho prielaidą, jog nykstant senajai sistemai, inteligentijai tenka ieškoti sprendimo būdų, kurie leistų sukurti nacionalinės savimonės modelį, iš naujo vienijantį bendruomenės narius. Taip pat iškyla poreikis suformuoti socialinio bendringumo normas, priimtinas visuomenės daugumai. Šitas problemas sąlygoja glaudus ryšys tarp "tautos formavimo" (*nation building*) bei socialinės kaitos. Toks ryšys užsimezga perėjimo iš tradicinės į moderniąją visuomenę periodu:

[...] tuo pat metu, kai inteligentija siekia iš naujo suvienyti etninę bendruomenę, ji daro tai tik tiek, kiek gali tikėtis pertvarkyti bendruomenę į "tautą"; jų [inteligentijos atstovų - aut. past.] sąjunga su kitais socialiniais sluoksniais turi būti suvokiama ne vien kaip nulemta taktinių politinių poreikių, bet taip pat kaip "tautiškumo" ir "tautos-kūrimo" planai, kurių jie imasi savo sėkmingo kilimo į valdžią laikotarpiu¹⁴.

Etnoso tapimo tauta ir nacijos vienijimosi laikotarpiu reikšmingą vaidmenį atlieka ne vien materialūs tautiškumo raiškos veiksniai - pvz., bendra teritorija arba materialinė kultūra. Reikšmingas veiksnys formuojant tautinį identitetą yra bendri etniniai simboliai: intelektualinis elitas mėgina suvienyti tautą kurdamas ir panaudodamas etninę grupę vienijančius simbolius, sudarančius tautinio identiteto dalį¹⁵.

Būtina pažymėti, jog didelę lietuvių tautinio intelektualinio elito dalį sudarė katalikiškasis kunigų luomas, kuris aktyviai dalyvavo formuodamas lietuvių tautos ir nepriklausomos Lietuvos idėją. Be to, svarstant tarpukario Lietuvos Respublikoje aptinkamus bandymus daryti įtaką lietuvių tautiniam identitetui, būtina įsigilinti į ano meto etninę-konfesinę situaciją. Katalikai sudarė 85,72 % visų krašto gyventojų¹⁶. Be to, per visą nepriklausomybės laikotarpį situacija iš esmės nepasikeitė: 1940-aisiais metais katalikai sudarė virš 85% visų

krašto gyventojų, o tarp lietuvių katalikiškosios konfesijos atstovų buvo maždaug 94%¹⁷.

Krašte vyraujanti stiprų etninį-konfesinį identitetą, kurio pamatas yra religinė priklausomybė, apibūdina šis pasakymas:

Faktas yra, kad (...) piliečiai taip žemai kultūrinei stovi, kad dažniausiai neatskiria tautybės nuo tikybos. Mes turime daug tokių atsitikimų, kad žmogus, paklaustas, kokios jis yra tautybės, atsako - katalikų tikybos arba "katolickiej wiary".¹⁸

Šalyje, ypač kaimo bendruomenėje, vyravo tradicinis katalikiškumas. Tam tikru mastu tai atsispindėjo ir valstybės politikoje bei ideologijoje, kurios siekė suformuoti tautinį identitetą - kaip vieną iš visuomenę vienijančių veiksnių. Katalikų dvasininkijos aktyvumas paliko savo atspaudą mėginant daryti įtaką tautiniam identitetui - tarpukario laikotarpio politinėse batalijose dažnai buvo panaudojama tautinė ir religinė simbolika.

Niekas, turbūt, nesiginčys, kad krikščionių partijos pamatas buvo katalikų bažnyčia. Mažne kiekvienas kunigas buvo mažiau ar daugiau veiklus krikščionių veikėjas, dažnai ir agitatorius. Lietuvoje yra apie tūkstantis kunigų. Jei ne visi, tai dauguma iš jų buvo krikščionių partijų rėmėjai, o kiti net agitatoriai. Prisiminus įtaką, kurią kunigai turi minioms, kokia tai didelė susidaro pajėga¹⁹.

Steigiamajame seime svarstant 1922-ųjų metų konstituciją didelis dėmesys buvo skiriamas religijos klausimui - vyko kova tarp katalikiškosios ir nekatalikiškosios pakraipos politikų. Tai galima vertinti kaip visuomeninio elito grupių pastangas išsikvoti teisę daryti poveikį visuomenei, o taip pat galimybėms daryti įtaką nacionaliniam identitetui:

Aiškūs nesutarimai tarp krikščionių demokratų ir kairiųjų dėl bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, dėl civilinės metrikacijos, dėl religijos pamokų mokyklose. Kairieji, kovodami už bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, prieš kunigams iš valstybės išdo mokamas algas, siekė sumenkinti dvasiškios įtaką visuomenėje. Aišku su tuo nenorėjo sutikti krikščionys

demokratai, kurių stipriausias ramstis ir buvo dvasiškiai²⁰.

Prieš priimant 1922-ųjų metų Konstituciją socialdemokratų vardu kalbėjęs M.Šleziavičius aiškino, jog "konstitucija taip suredaguota, kad vyraujanti krašte tampa katalikiškoji visuomenės dalis, tačiau ne visi piliečiai"²¹. Panašius opozicijos atstovų pasisakymus reikia vertinti atsargiai, tačiau šiuo atveju labiau rūpi polinkis diskutuoti ir pabrėžti konfesiškumo reikšmę.

Reikia pažymėti, jog palaipsniui valstybiniame lygmenyje vis labiau buvo akcentuojama ne vien pilietiškumo, bet ir etniškumo svarba. 1922-ųjų metų Konstitucijoje deklaruojamas pilietinis Lietuvos valstybės principas:

Vardan Dievo Visagalio, Lietuvos Tauta [past.: išskirta autoriaus], dėkingai minėdama garbingas savo sūnų pastangas ir kilnias aukas Tėvynei išvaduoti (...) 1922 metų rugpiūčio mėnesio 1 dieną priėmė šią Lietuvos Valstybės Konstituciją.²²

1928 metų konstitucijoje jau įvardijamas etnis valstybės pobūdis:

Lietuvos Prezidentas, pritariamas viso Ministerių kabineto (...) 1928 m. gegužės mėn. 15 d., su padėka paminėtų žygių, padarytų per 10 metų Lietuvos Tautos [past.: išskirta autoriaus], ypačiai jos geriausių vaikų (...) nusprendė paskelbti šitokią Lietuvos Valstybės Konstituciją.²³

1938-ųjų metų Konstitucijoje etnis bei istorinis, pabrėžiantis tęstinumą bei teisėtumą egzistuoti savarankiškai lietuvių tautos valstybei, principas yra primygtinai deklaruojamas:

Lietuvių tauta [past.: išskirta autoriaus], senosios Lietuvos didingos praeities gaivinama, yra atstačiusi nepriklausomą suverenę Lietuvos valstybę ir ginklo kovoje ją apgynusi (...). Lietuvos tautos patyrimu, kurį jai yra davę jos senovės ir valstybinė praeitis, jos atgimimas ir kovos dėl nepriklausomybės, prisikėlusios Lietuvos gyvenimas ir tautinės valstybės kūrimas, nustatoma Lietuvai ši konstitucija.²⁴

Tarpukario laikotarpiui būdingas tamprus ryšio tarp valstybinių ir bažnytinių struktūrų egzistavimas. Šį teiginį būtų galima iliustruoti tam laikotarpiui įprastu šventinio renginio - iškilmingo Nepriklausomybės paminklo atidarymo Raseiniuose - aprašymu:

[...] Pamaldas laikė ir paminklą pašventino pats Arkivyskupas. Savo kalboje jis iškėlė tą vertingą žemaičių sąvybę - mokėti suderinti tikybos ir tautos reikalus - ir kartu ragino visus į tautos kūrybinį darbą. Valstybės Prezidentas kalbėdamas pabrėžė šito paminklo simbolinę prasmę ir paragino jo dvasia persiimti ir branginti iškovotąją laisvę²⁵

Šiam periodui būdinga šventinio renginio aprašyme išryškėja glaudus tautinės ideologijos bei katalikiškosios simbolikos vartojimas politinėje retorikoje. Reikia padaryti išlygą, jog tuo pat metu vyko abipusė trintis tarp valstybinių ir bažnytinių struktūrų. Konfliktas tarp tautininkų bei krikščionių demokratų partijų, išplieskęs A.Smetonos autoritarinio valdymo metais, pavirto į konfliktą tarp valstybinių ir bažnytinių institucijų. Tautininkų autoritarinio režimo pastangos paversti Katalikų Bažnyčią viena iš oficialiajai valdžiai paklūstančių institucijų, kuri galėtų skleisti tautininkams palankią ideologiją, sukėlė priešiškas nuotaikas tarp katalikų dvasininkijos:

Mums ėmė rodytis, kad kiekvienas kunigas (o ką jau kalbėti apie vyskopus), tai krikščionių demokratų atviras ar slaptas agentas, kad kiekviena katalikų mokykla - tai krikščionių demokratų dirbykla, kad kiekviena katalikų organizacija ir visi tų organizacijų susirinkimai - tai tik progos kurstyti žmone prieš valdžią. Mums net patsai katalikų vardas ėmė atrodyti nebeaiškus ir pavojingas.²⁶

Tautininkų pastangos išstumti kitas partijas iš visuomeninio gyvenimo vertintinos kaip pastangos valdyti galimybes, kurios leistų formuoti tautinį identitetą reikalinga linkme. Tam buvo naudojamos įvairios ideologinės priemonės, peraugančios į diktatoriškus metodus: krikščionių demokratų partijos lyderis P.Dovydaitis buvo įkalintas ir atliko bausmę

drauge su komunistiniais veikėjais²⁷. Tuo pat metu veiksmai buvo nukreipti prieš Katalikų Bažnyčią ir katalikiškumą, imantis agitacinių priemonių: pavyzdžiui, anoniminėje knygoje *Religija ir jos visuomeninė reikšmė*²⁸ yra skleidžiama antibažnytinė ir ateistinė propaganda. Partinės kovos procesą tarpukario Lietuvoje būtų galima interpretuoti kaip siekimą sumažinti oponuojančio visuomeninio elito įtaką ir autoritetą visuomenėje.

Aštrioje tarpusavio diskusijoje tautininkai naudojami kaltinimais Bažnyčiai, jog ji perdėm kosmopolitiška ir netautiška:

Šalia tautiškosios srovės yra kitų srovių, kurios skelbia, kad krikščionybės idėja esanti augštesnė už tautiškąją, kad dėl to lietuviams reikia augščiau statyti krikščionybės idealus. Pirma, esą, Dievas, o paskum Tėvynė. Taigi prakilnesnis tas, kurs tarnaujās Dievui, o ne Tėvynėi, vadinasi, pranašesnės ir tos srovės, kurios siekia krikščioniško idealo, ne tautiško. Ar ne tokias mintis girdime Lietuvoje žodžiu bei raštu skelbiant? ²⁹

Tuo tarpu katalikiškosios pakraipos atstovai teigė, kad jie nesiekia supriešinti katalikiškumą ir tautiškumą - šios idėjinės kryptys gali tarpusavyje harmoningai derėti. Pasisakant prieš tautininkų ideologinius išpuolius, katalikiškumas buvo įvardijamas kaip vienas iš svarbiausių elementų, padedančių puoselėti lietuviškumą:

Bet daug dažniau tenka dabar išgirsti priekaištų katalikybei, kad jos mokslas esąs priešingas tėvynės, tautos, tautinės valstybės interesams. (...) Tarp įvairių tautos reikalų yra ir religiniai bei doriniai ir jie, žinoma, savo verte yra aukštesni už visus kitus. Religinių bei dorinių reikalų didesnis vertingumas, kaip matėme, kitų reikalų nestelbia, bet turi padėti uoliau juos atkelti. (...) Negana tik nusimanyti, kad esi lietuvis, reikia, kad būtum doriškai švarus, taurus, religiškai susipratęs, supratęs didelę valstybės vertę, jos uždavinius, jos funkcijas, jos kompetencijos ribas. Kad tautos organizmas būtų sveikas, kad jis tobulėtų visa visuma, reikia, kad visi tautą sudarantieji elementai būtų sveiki, vienas kito nepažeidžiami, vienas su kitu susiderinę.³⁰

Ginantis nuo išpuolių, katalikiškosios pakraipos veikėjams teko naudotis tautine retorika - šitaip viešoje diskusijoje persipina lietuviškumas ir katalikiškumas.

Užsimezgsų konfliktą apibūdina ir katalikiškosios pakraipos spauda - leidinyje *Tikyba ir politika* yra kalbama apie tai, kad valdžios institucijos mėgina eliminuoti Katalikų Bažnyčios įtaką visuomenei, bandydamos kištis į bažnytinius reikalus bei palikti jai pagalbinio priedelio valstybinėse struktūrose rolę³¹. Katalikiškosios pakraipos veikėjams tenka užimti gynybinę poziciją, siekiant išsaugoti savąjį autonomiškumą ir svarbą visuomenei:

Niekas neprivers Katalikų Bažnyčios laikyti teise ir teisybe tai, kas daroma valstybės vardu, ir tuo nereikia piktintis, (...) nes istorija duoda pakankamai faktų, kurie rodo, kad vyriausybė valstybės vardu gali didžiausių nesąmonių, didžiausių žiaurumų ir neteisybių pridaryti.³²

Padėčiai tarpukario Lietuvoje iš dalies darė įtaką užsitęsęs konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus krašto. Kadangi Lenkija pasitelkė Katalikų Bažnyčią kaip polonizacijos įrankį, tai stiprino ideologinį tautiškumo/katalikiškumo eksploatavimą ir netgi tam tikras antikatalikiškas tendencijas Lietuvos valstybinėje politikoje. Cituojamoje A. Smetonos kalbos ištraukoje atsispindi būdinga tiems laikams situacija - tautinė retorika grindžiama religiniais motyvais. A. Smetona priekaištuoja Katalikų Bažnyčiai, remdamasis istorine patirtimi ir polonizacine Bažnyčios pozicija okupuotame Vilniaus krašte:

[...] Ar ne jo vardu buvo senovėje žudomi lietuviai, ugnim ir kalaviju spiriami virsti krikščionimis? Ir lietuvių kalba buvo pagonuojama ir vejama iš bažnyčios. Taip tebedaroma ir šiandien Vilniaus krašte.³³

Pagal A. Smitho teorinį modelį galima daryti prielaidą, jog savarankiškos tautinės valstybės sukūrimo ir egzistavimo laikotarpiu vyksta pėrėjimas iš konfesiškumu grindžiamo etninio identiteto į sekuliarizuotą tautinę tapatybę (t.

y. kuriama nacija, remiantis visų pirma ne religiniais, o etniniais ir pilietiniais principais). Kylantis konfliktas tarp skirtingų visuomeninio elito grupių yra kovos dėl teisės vadovauti etninei bendrijai (taip pat ir dėl tautinio identiteto formavimo norima linkme) padarinys. Tautos valstybinio savarankiškumo laikotarpiu mėginama pasitelkti religinę tradiją - vieną iš visuomenę vienijančių elementų, šitaip bandant subordinuoti bažnytines institucijas valstybinėms. Paprastai tokiu atveju kylantis konfliktas tarp dviejų minėtų struktūrų yra būdingas tautinio identiteto sekuliarizacijos proceso reiškinys. Be to, mėginimas iš naujo peržvelgti istorinę nacijos patirtį remiantis tautinėmis, o ne religinėmis nuostatomis daro poveikį poslinkiams sekuliarumo linkme³⁴.

Remiantis lietuviška medžiaga galima daryti išvadą, jog aktyvus katalikiškosios dvasininkijos dalyvavimas kuriant tautinę valstybę bei jos politiniame gyvenime darė įtaką "tautinio katalikiškumo" idėjos įsitvirtinimui tarp visuomeninių tarpukario Lietuvos stereotipų. Nagrinėjamo laikotarpio politiniai svarstymai bei įvardyta tautinė ideologija sutelkė dėmesį į lietuviškumo ir katalikiškumo klausimus - katalikiškumas buvo laikomas viena iš tautinio identiteto savybių, kuri tradiciniu požiūriu buvo svarbi nagrinėjamo laikotarpio visuomenei. Kartais jie subrandindavo atvirą priešpriešą (kaip iliustracija galėtų pasitarnauti tautininkų konfliktas su Katalikų Bažnyčia), tačiau principinė sankirtos ašis išliko ta pati - lietuviškumo ir katalikiškumo santykis. Visa tai ypač išryškino pastangos pajungti katalikų Bažnyčią valstybei - konfliktas tarp tautininkų režimo ir katalikų Bažnyčios darė įtaką tautiškumo ir katalikiškumo tarpusavio subordinacijos svarstymams. Oficialiuoju požiūriu katalikiškumas tapo vienu iš lietuvių tautinio identiteto indikatorių. Minėti procesai paliko savo pėdsakus visuomeninėje savimonėje, kurioje tradicinė konfesinė priklausomybė žymėjo savęs identifikavimą. Jie darė įtaką lietuvių tautinio identiteto raidai tarpukaryje - čia kalbama apie glaudų nacionalinės ir katalikiškosios sričių susiejimą.

2. Lietuviškojo nacionalinio identiteto intelektualiniai svarstymai

Intelektinio elito kuriami bei siūlomi projektai yra reikšmingi veiksniai, vienaip ar kitaip atsispindintys nacionalinio identiteto raidą. Lietuviškojo intelektualinio elito svarstymai ir siūlymai, tiesiogiai susiję su galimu poveikiu lietuvių tautinės savimonės raidai, teikia duomenų apie lietuvių tautinio identiteto būklę ir kaitą.

Visų pirma akcentuojamas inteligentijos kaip pilnaverčio tautos kultūrinio gyvenimo atstovo vaidmuo: ji privalo atlikti savo pareigą prieš tautą.

Tik tada, kai šviesuomenė sąžiningai atlieka savo kultūrinį pašaukimą liaudžiai, tautos gyvenimas tegali būti normalus (...), nes iš esmės šviesuomenė yra ugdomasis veiksnys tautos, o drauge ir liaudies gyvenime.³⁵

Pasak St. Šalkauskio, inteligentija yra reikšmingas, visuomenę stiprinantis, veiksnys: „Inteligentija palaiko darną visuomenėje, saugo jos pusiausvyrą.“³⁶

Inteligentija įvairiais būdais privalo rūpintis liaudies švietimu ir tautinio sąmoningumo žadinimu. Visų pirma tautinė savimonė turi būti skleidžiama į pagalbą pasitelkus švietimo sistemą:

Todėlei mokyklų, mokyklų mums užvis reikia! Kitaip ilgai dar liksime tamsūs ir nuvargę. Mokyklų, kur vaikų protas būtų tėvų kalboje lavinamas.³⁷

St. Šalkauskis visuomeninį intelektualinio elito aktyvumą, pastangas daryti įtaką tautiniam identitetui aiškina kaip būtinybę, kuri leistų išsaugoti lietuvių tautos savastį:

[...] mes esame pasmerkti žlugti, jei mes nesugebėsime vajeaus tvarkoje pagreitinti tautos ugdymo tempą ir trumpu laiku atsistoti lygiomis kultūringų Europos tautų aukštumoje.³⁸

A. Maceinos teigimu, tautinės savimonės ugdymas turi būti diegiamas per švietimo sistemą.

Tautiškas tad auklėjimas yra artimas visokiam kitokiam auklėjimui. (...) Lavinimo eigoje tautinių dalykų mokymas turėtų būti visų laipsnių mokyklose. (...) etninio tipo tobulinimas, tautiško mąstymo lavinimas, tautiško estetinio suvokimo išvystymas ir tautiško religinio reikšimosi auklėjimas yra pagrindiniai tautiško auklėjimo uždaviniai.³⁹

Tarpukario Lietuvos intelektualinėje tautinės savimonės refleksijoje bei jų siūlomuose projektuose galima aptikti mesianizmo tendencijų. Jas, ko gero, aiškiausiai perteikė A. Maceina, ragindamas lietuvius, o visų pirma lietuvių inteligentiją, eiti „tautinio pašaukimo“ keliu:

Lietuviškos tad inteligentijos pareiga suvokti Lietuvos Tautos pašaukimą ir jį vykdyti.⁴⁰

Aptariamuoju laikotarpiu svarstomas klausimas apie abipusį religijos ir tautiškumo santykį. Tarp intelektualų vyravo nuostatos sieti religiją ir nacionalinį sąmoningumą, juos laikant neatsiejama dalykais:

[...] santykiai tarp religijos ir tautybės yra nepaprastai gilūs ir organiški.⁴¹

A.Maceina suformuluoja „lietuviškosios krikščionybės“ terminą, šitaip siekdamas pabrėžti glaudžius ryšius tarp tautinės ir religinės lietuvių savimonės.

Intelektiniai lietuvių tautinio sąmoningumo svarstymai bei pedagoginės pakraipos projektai tam tikru mastu atsispindėjo valstybės vykdomoje švietimo bei visuomeninių organizacijų politikoje. Pasiūlymai, siekiantys daryti veiksmingą įtaką lietuvių tautinio identiteto raidai, liudija inteligentijos nuostatas, jog lietuvių nacionalinė savimonė dar nėra galutinai susiformavusi ir ją būtina kreipti tautinio sąmoningumo linkme.

Kita vertus, viešuose svarstymuose (ano meto spaudoje bei akademinio pobūdžio darbuose) ryški tendencija susieti tautinę bei religinę - katalikiškąją - savimonę. Galima daryti prielaidą, jog aptariamuoju laikotarpiu tautinis-pilietinis identitetas žymia dalimi buvo

susijęs su konfesiniu - visa tai tam tikru mastu atsispindėjo intelektualio elito atstovų darbuose.

3. Nacionalinio identiteto sklaida: švietimo institucijų ir visuomeninių organizacijų vaidmuo

A. Smitho teigimu, vienas iš nacionalizmo ir tautinio identiteto raidą lemiančių veiksnių yra visuomenės raštingumo lygio kilimas, susijęs su švietimo sistemos plėtra⁴². Tautinis intelektualinis elitas panaudoja švietimo sistemą bei visuomenines organizacijas, diegdamas etninę bendriją vienijančią nacionalinį identitetą. Švietimo sistema ir visuomeninės organizacijos tampa pagrindiniais poveikio šaltiniais, kurie padeda diegti tautinį identitetą.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir ėmus įgyvendinti nepriklausomos Lietuvos idėją, iškilo plačios mokyklų sistemos kaip tautinio identiteto formavimo šaltinio klausimas. Tarpukario laikotarpiu pradedama kurti imamas kurti pradinių mokyklų tinklą, kurio tikslas yra nusakomas šitaip:

Pradžios mokyklų tikslas yra teikti Lietuvos jaunimui pradžios mokslo žinių, ugdyti jo dvasios bei kūno pajėgas, mokyti jį Lietuvą mylėti, branginti ir jai aukotis.⁴³

Švietimo įstaigose buvo siekiama įtvirtinti tautinį-patriotinį auklėjimą, kadangi švietimo įstaigos buvo laikomos itin svarbiais lietuviškosios tapatybės bei sąmoningumo centrais, kuriuose ruošiami tautiškai išprusę asmenys:

Jei tauta vieninga, tai ir mokykla turi būti vieninga. Negali mokytojai vieni skelbti internacionalą, kiti tautiškumą. Taip auklėti jaunimas būtų jis skaldyti in visas puses, tai būtų priešinga tautiškai, valstybiškai linkmei, priešinga tautos idealo laisvei.⁴⁴

Veiksminga švietimo sistema garantuoja, jog tauta sugebės egzistuoti kaip kultūrinis ir politinis vienetas. Inteligentija suvokiama kaip tas visuomeninis sluoksnis, kuris gali ir turi atlikti visuomenę auklėjančią, vienijančią ir nukreipiančią reikiama kryptim funkcijas:

Visuomeniniame gyvenime pedagoginės iniciatyvos veiksniumi yra švietimo, kuriai tenka tvarkyti ne tik savo, bet ir liaudies gyvenimą. [...] Tik švietimo sferai sąžiningai atliekant kultūrinį savo pašaukimą atžvilgiu liaudies, tautos gyvenimas tegali būti normalus ir pedagoginiu atžvilgiu, nes švietimo iš esmės privalo būti ugdomuoju veiksmu tautos ir tuo pačiu liaudies gyvenime.⁴⁵

Lietuvos tarpukario švietimo sistemoje ryškus polinkis pagrindinį vaidmenį skirti religijai - tikyba visose mokyklose buvo dėstoma kaip privalomas dalykas⁴⁶. Be tikybės pažymio nebuvo pripažįstamas joks mokslo baigimo pažymėjimas⁴⁷. Šiuos faktus būtų galima interpretuoti kaip katalikiškosios dvasininkijos aktyvumo padarinį: dalis visuomeninio elito stengėsi išplėsti savo įtaką visuomenėje, taip pat ir mokyklose, per jas veikdamas tautinio identiteto raidą.

Tautininkų autoritarinio valdymo laikotarpiu išryškėja konfliktas su Katalikų Bažnyčia. Tokią priešpriešą būtų galima apibūdinti kaip visuomeninio elito sluoksnių susidūrimo padarinį. Šiuo atveju trintis su oficialiomis valstybinėmis institucijomis didele dalimi sietina su politine konjunktūra - kova tarp krikščionių demokratų ir tautininkų partijų. Katalikų Bažnyčia bei katalikiškosios pakraipos inteligentija stengėsi daryti poveikį lietuviškai tautinei savimonei, stengdamasi puoselėti autonomišką mokyklų tinklą.

Kita vertus, buvo daromas spaudimas siekiant išstumti Katalikų Bažnyčią iš švietimo sistemos: pavyzdžiui, "Saulės" ir "Žiburio" gimnazijos buvo padarytos valstybinėmis Plungėje, Utenoje, Vilkaviškyje. 1930-ųjų metų rugsėjo 4 d. pasirodė Švietimo ministerijos aplinkraštis, kuris uždraudė gimnazijose bei kitose vidurinėse mokyklose ideologinių organizacijų veiklą⁴⁸. Iš tikrųjų ši priemonė buvo nukreipta prieš ateitininkus, į kurių vietą pretendavo tautininkų proteguojama suvalstybinta skautų organizacija. Katalikų Bažnyčios atstovai oponavo tokiai politikai - spalio 30 d. vyskupų laiške tikintiesiems rašoma, jog tai yra Bažnyčios teisių varžymas:

Mes, katalikai, prieš tokius darbus turime kelti savo balsą, kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams grąžinta jų draugijos laisvė.

Valstybiniame oficioze "Lietuvos aidas" vyskupų ir kunigų protesto balsai yra lyginami su šuns lojimu į mėnulį⁴⁹. Kunigai neliko skolingi - jų pamoksluose kritikuoti jaun lietuviai ir skautai, kai kurie kunigai neleisdavo jiems su savo vėliavomis dalyvauti bažnytinėse pamaldose⁵⁰. Paaštrėjusią priešpriešą ir kilusį spaudimą Katalikų Bažnyčiai švietimo sistemoje A. Smetonos valdymo metais vertintume kaip bandymą eliminuoti iš švietimo struktūrų privačias katalikiškos pakraipos mokyklas, šitaip suvienodinant tautinio identiteto formavimą pereinanuoju - iš etninio-konfesinio į tautinį-pilietinį - laikotarpiu. Viešojoje spaudoje katalikiškosios inteligentijos atstovų buvo teigiama, jog katalikiškosios pakraipos visuomeninės organizacijos nėra kenksmingos lietuvių tautiniam sąmonigumui ir jokia būdu neardo tautinio identiteto:

Suprantama, kad K. V. C-tras Lietuvoje plėtodamas ne politinį, bet grynai kultūrinį, tikiškinį ir dorinį veikimą, grindžia stipriausius mūsų tautos pamatus; tuomi vykdomas tautinis, patriotinis darbas, nepalyginamai vertingesnis, kartasi, už tuščiaavidurius "tautiškus" šūkius bei išviršinius "žygdarbius".⁵¹

Tarpukaryje vykusi trintis tarp oficialiųjų valstybinių institucijų ir Katalikų Bažnyčios švietimo ir visuomeninių organizacijų srityje sąlygojo viešas diskusijas ir ideologinę propagandą lietuviškumo bei katalikiškumo santykio klausimais. Šis procesas darė tam tikrą įtaką lietuviškajam tautiniam identitetui, kur tautinė ir konfesinė tapatybė buvo glaudžia susijusios.

IV. Lietuvių tautinio identiteto ambivalentiškumo klausimas

Kalbant apie lietuviškojo nacionalinio identiteto raidą tarpukario laikotarpiu, iš pradžių būtina pamėginti išsiaiškinti koks gi lietuviškasis identitetas buvo paveldėtas iš

prieškario laikotarpio. Tarpukario Lietuvos visuomenėje egzistavusio nacionalinio identiteto analizė yra ganėtinai komplikuota kadangi juntamas medžiagos bei tyrimų šioje srityje trūkumas. Todėl šiame skyriuje bus svarstomas veikiau hipotetinis lygmuo, kadangi pateikti vienareikšmiškus atsakymus į keliamus klausimus yra pakankamai sudėtinga.

Remiantis teorinėmis A. Smitho prielaidomis, identitetas tradicinėje visuomenėje tamptai siejamas su religiniais kriterijais - asmeninis savęs priskyrimas kokiam nors grupei išplaukia iš išpažįstamos tikybos⁵². Tikyba tuo pačiu reiškė priklausymą tam tikrai etninei grupei. Lietuvos atveju susiklostė tam tikri stereotipai, kuriuos pasitelkus asmuo buvo priskiriamas kuriai nors etninei grupei pagal konfesinę priklausomybę (pvz., stačiatikis - rusas, katalikas - lenkas arba lietuvis):

[...] Mano mamos dėdė buvo persikrikštijęs į rusus, nes iš bajorų buvo, o bajorams neleido tarnauti, jei pasikrikštiję nebuvo. Žmona jo buvo katalikė. [...] Paskui, kai mirė, norėjo kunigą pakviesti anam. Kunigas nėjo, sakydamas negalys. Jei rusas būtų, - sako, - aš galėčiau ateit išpažinties išklausyt, bet, kad jis persikrikštijo, popą anam parvežkit. Paskui čydijos, juokės iš ano, jam popą parvežė. [...] Ar taip buvo, ar ne, žmonės juokėsi iš ano.⁵²

Perėjimas į kitą tikybą kartu reiškė ir etninės priklausomybės pakeitimą:

Vienas lietuvis pasidabojo žydelkėlę. Ji sakė, jeigu tas pereis pas žydus, tai tekės už jo. Jis perėjo pas žydus ir pasivadino Jankeliu.⁵³

Anksčiau pateiktieji pavyzdžiai iliustruoja konfesiškumo prioritetą etniškumo atžvilgiu. Religijos pirmenybė etniškumo atžvilgiu tradicinėje bendruomenėje nulėmė didesnę artumą tarp tos pačios tikybos žmonių, nors ir skirtingos tautybės - katalikas lenkas lietuviui buvo artimesnis nei protestantas lietuvis. Konfesijos pirmenybę etniškumo atžvilgiu liudija toliau pateikiamas tekstas, užrašytas XIX ir XX amžių sandūroje:

Vaikeli, tu matei daug kalvinų Biržų parapijo, bet bet nežinia iš kur jie atsirado. [...] Bet tas tikėjimas nieko gero nedavė. Ten žmogus toks pat, kaip ir šuo arba kitas gyvulys - neturi dūšios. Ne tik mokyti, bet ir tie, kurie vos moka skaityti, pučia savo, kad nėra Dievo. [...]. Liūdna apie tai minėti, bet katalikai jau ne taip pamaldūs, kaip anksčiau. Ir dar jie vis klysta iš kelio kasdien, gyvendami kartu su bambyzais. Bedievio nekenčiu pikčiau velnio! Pažiūri į jį: lietuvis, bet jis yra piktesnis už gyvulį, kuris jokio proto neturi.⁵⁴

Lietuvis-kitatikis, šiuo atveju evangelikas-reformatas, yra visų pirma suvokiamas kaip visiškai svetimas, neturintis nieko bendra. Etniškumas tėra šalutinis, papildomas veiksnys, tačiau jokių būdu nelemiantis. Kitas pavyzdys akivaizdžiai iliustruoja, kad tradicinis identitetas yra grindžiamas konfesiškumu:

Lietuvis (...) užklaustas kokios jis yra tautybės, dažniausiai atsakydavo, kad esąs vokietis. Paklaustas kodėl jis yra vokietis, atsakys - todėl, kad eina į liuterių bažnyčią. Tai yra faktas, kad liaudis labai dažnai neatskiria tautybės sąvokos nuo tikybos sąvokos. Čia kaltė ne lietuvių dvasininkų, bet vokiečių dvasininkų liuteronų tarpe ir lenkų tarpe.⁵⁵

Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui ir Lietuvai tapus savarankiška valstybe, vyko kultūrinė, socialinė ir ekonominė kaita - modernėjimo procesas. Visuomenei modernėjant (neatsiejama šio proceso dalis yra sekuliarizacija), identiteto pamatu tampa sekuliari tautinė-valstybinė tapatybė⁵⁶. Minėtąjį reiškinį būtų galima iliustruoti šiuo tarpukaryje užfiksuotu religijos vaidmens menkėjimo pavyzdžiu, kuris yra pateikiamas kaip plačiai plintantis reiškinys:

Besimokydami vaikai, atvažiavę atostogų, nebenori vakare kartu klaupiti ir kalbėti poterius. Sykį motina suklupdė du studentus ir tris šiaip moksleivius ir liepė kalbėti poterius. Jei ne - kažergą paimsianti. Ir vaikai, nors jau suaugę, klumpasi ir meldžiasi, nes bijo kažergos. Senutė užpakaly stovi, kol vaikai baigia malda.⁵⁷

Plati švietimo sistema bei aukštesnis išsilavinimo lygis darė įtaką pokyčiams visuomenės savimonėje⁵⁸. Tačiau analizuojant lietuviškojo tautinio identiteto kaitą tarpukaryje reikia padaryti išlygą, jog tuo pat metu išlieka stiprus etninis-konfesinis identitetas. Analizuojant šį reiškinį bus pasinaudota katalikiškosios ir protestantiškos (evangelikų-reformatų) konfesijų lietuvių tarpusavio nuostatų ir santykių analize, kuri apibūdina konfesiškumo reikšmę tarpukario lietuvių tautiniam identitetui.

[...] Dar ant mūsų sakydavo, kad mes žydai. Sakydavo, kad "jūs esat nelietuviai". Katalikai buvo žiaurūs, kad tik kiek, tai - "bambizus reik visus išpjaut"⁵⁹.

Šį užfiksuotą teiginį būtų galima įvardinti greičiau kaip išimtinį, kadangi jis išsiskiria iš kitų tekstų savo kategoriškumu. Tačiau konfesinio identifikavimosi svarba tarp lietuvių katalikų ir lietuvių reformatų akivaizdi:

Va, buvo kaime vienas reformatas, tai jis turėjo išeit į Papilį, nes jam katalikai vis prikaišiojo tikėjimą. Kol gražiai tai gražiai, o kai supyksta truputį, tai tuoj "bambizai". Va reformatas negali užsibūti už katalikų⁶⁰.

Katalikiškumas tampa tuo pamatu, kuris vienija visus etninės bendruomenės narius. Tikybinį principą stengiamasi įgyvendinti, patraukiant kitos konfesijos lietuvių savon tikybon:

[...] Bet katalikai daugiau spaudė reformatus, stengė pervesti į savo tikėjimą. Tai todėl jie tokie ir buvo vieningi. Jie net ženydavosi su savo gimine, kad tik išlaikytų savo tikėjimą⁶¹.

Konfesiškumas tampa kur kas reikšmingesne žyme formuojantis identitetui negu tautinė priklausomybė. Etniškai tapatūs lietuviai katalikai yra suvokiami kaip kur kas blogesni lietuviams reformatams negu kitos tautybės žmonės:

Juos [reformatus - aut. past.] bambizais vadindavo. Gal todėl jie sakydavo, kad "geriau ruskis negu katalikas".⁶²

Reikia skirti du lygmenis: pirmas - tai kaimyniškų santykių lygmuo, nepaisantis konfesinių skirtumų, antras - identiteto lygmuo. Kasdieninio sugyvenimo lygmenyje galima matyti kaip plėtojasi skirtingų konfesijų lietuvių gyvenimas kaimo bendruomenėje. Egzistavo abipusis sugyvenimas - bendros talkos, kaimynų lankymas, mirusiojo pagerbimas. Tačiau identiteto lygmenyje buvo griežta takoskyra:

Esu girdėjęs, kad iš toliau katalikai reformatų netgi lietuviais nevadino. Matai, jie labai įsivaizdindavo, jų kunigai labiau į savo pusę traukdavo - kitos tikybos neužpažindavo.⁶³

Galima daryti prielaidą, kad tarpukario lietuvių visuomeninėje savimonėje įvyksta slinktis. Atsiranda nauja dimensija tautinio identiteto plotmėje: įsitvirtina nacionalinis-valstybinis identitetas, kuris ne išstumia, o koegzistuoja drauge su etniniu-konfesiniu identitetu. Galima teigti, jog egzistavo savotiška simbiozė - to meto situacija buvo daugiasluoksnė. Dinamiška visuomeninė kaita tarpukario Lietuvoje atsipindėjo ir lietuvių tautinio identiteto srityje: vyko laipsniška slinktis link sekuliaraus tautinio-valstybinio identiteto, kuris būvoja greta etninio-konfesinio identiteto. Konfesinis identitetas įjungiamas į tautinį identitetą, katalikiškumui tampant vienu iš lietuviškumo požymių.

Išvados

1. Taikant teorinį A.Smitho modelį tarpukario laikotarpio lietuviškojo tautinio identiteto atvejui, buvo išskirti du identiteto tipai: modernusis tautinis-pilietinis bei tradicinis etnis-konfesinis. Tarpukario laikotarpį galima apibūdinti kaip perėjimo laikotarpį, kai minėtieji tipai laipsniškai keitė vienas kitą, tačiau nė vienas iš jų galutinai neįsigalėjo. Šiame tekste teikiamas *identitetų simbiozės* terminas, nes buvo nustatyta, jog tautinis-pilietinis identitetas koegzistavo kartu su etniniu-konfesiniu.

2. Nustatyta, jog lietuvių tautinio identiteto poslinkius lėmė socialinės, ekonominės ir politinės permainos. Taip pat identiteto poslinkiams darė įtaką lietuviškojo visuomeninio bei intelektualinio elito pastangos paveikti lietuviškąjį tautinį identitetą pasitelkus politinę ideologiją bei diegiant intelektualų sukurtus projektus per švietimo sistemą ir visuomenines organizacijas. Tautininkų autoritarinė ideologija, perauganti į diktatorinius metodus, yra puikus pavyzdys, kuris iliustruoja, kaip buvo siekiama valdyti

švietimą ir visuomenines organizacijas siekiant skleisti savąjį modelį, kuris turėtų suvienyti visuomenę.

3. Katalikiškumo ir lietuviškumo susietumą identiteto lygmenyje lėmė Lietuvos visuomenės tradicinės nuostatos, kurias perteikė liaudiškos formos bei etniška lietuviškumo kaip nacionalumo forma. Tautiškumo ir katalikiškumo susietumas taip pat aptinkamas politinėje bei visuomeninėje retorikoje. Čia vyravo dvi pagrindinės pozicijos - siekimas subordinuoti katalikiškąjį identitetą tautiniam (ryškiausi atstovai - tautininkai) arba atvirkščiai - bandymas tautinį identitetą pajugti konfesiniam-katalikiškajam identitetui (šią nuostatą perteikia krikščionys demokratai).

4. Tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940) drauge su etninio identiteto požymiais lietuviškojo tautinio identiteto pagrindu formavosi ir pilietinis identitetas. Greta šių identiteto dėmenų kaip nacionalinio identiteto indikatorius buvo formaliai įtvirtintas konfesinis-katalikiškasis matmuo.

SUTRUMPINIMŲ SĄRAŠAS

LTR - Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos rankraštynas

LCVA - Lietuvos valstybinis centrinis archyvas

VUB RS - Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius

Išnašos

- ¹ *Lotynų-lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1996, p. 257.
- ² Giddens A. *Modernity and Self Identity*, Blackwell, 1993, p. 7-10.
- ³ Teorinėje literatūroje egzistuoja išsami apibrėžimų bei apibūdinimų aibė. *Primordialistinė* etniškumo teorija (ją atstovauja tokie autoriai kaip Cliffordas Geertzas ar Edwardas Shilsas) etniškumą traktuoja kaip žmogiškosios esaties duotybę, glūdinčią žmogaus prigimtyje ir nepavaldžią laiko kaitai, t. y. paveldėjimo požiūriu įgimtą ir perduotą sąvybę. Tuo tarpu kita teorinė kryptis, (vieni iš ryškiausių jos atstovų yra Benedictas Andersonas bei Ernestas Gellneris) etniškumą laiko visuomeninės kaitos išdava, modernųjų laikų išradimu. Šiuo atveju etniškumas suprantamas kaip nepastovus reiškinys: etninė priklausomybė tėra pažiūrų, savivokos ir tiesiog sentimentų padarinys, kuris nėra pastovus, o veikiau kintantis veiksnys, grindžiamas asmeninėmis nuostatomis. Etniškumas laikomas tik veiksmingu įrankiu, kuris kaip instrumentas panaudojamas vienokiems ar kitokiems interesams.
- ⁴ Smith A.D. *National Identity*, London: Penguin Books, 1991, p. 20-21.
- ⁵ Min. veik., p. 20-21.
- ⁶ Smith A.D. *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, Cambridge, 1986, p. 14.
- ⁷ Smith A.D. *National Identity*, p. 14-15.
- ⁸ Hutchinson J. and Smith A.D. Introduction. In: *Nationalism* (ed. by John Hutchinson & Antony D. Smith), London, 1993, p.6.
- ⁹ Smith A.D. *National Revival*, p. 134-135.
- ¹⁰ Smith A.D. *National Revival*, p. 123.
- ¹¹ Ten pat., p. 124-125.
- ¹² Ten pat., p. 126.
- ¹³ Vedamasis straipsnis. Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1889, nr. 1.
- ¹⁴ Smith A. D. *National Revival*, p. 143.
- ¹⁵ Smith A.D. *National Identity*, p. 61-68.
- ¹⁶ Kun. Mironas. Tikybos nepriklausomoje Lietuvoje // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, Kaunas, 1990, p. 386.
- ¹⁷ Vignieri V. Soviet Policy Toward Religion in Lithuania: The Case of Roman Catholicism. In: *Lithuania under the Soviets: Portrait of a Nation, 1940-1965*. (ed. by Vytautas Stanley Vardys), New York, 1965, p. 215.
- ¹⁸ Ministerių kabineto atsakymai į klausimus. Ministeris Pirmininkas Galvanauskas // II-ojo Seimo stenogramos, 102 posėdis, 1924 m. gegužės 28 d, p. 27.
- ¹⁹ Kun. Mironas. Tikybos nepriklausomoje Lietuvoje // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, p. 130.
- ²⁰ Švoba J. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, p.94.
- ²¹ Ten pat, p. 96.
- ²² *Lietuvos valstybės Konstitucija*, Šiauliai, 1925, p. 1.
- ²³ *Lietuvos valstybės Konstitucija*, Kaunas-Marijampolė, 1928, p. 3.
- ²⁴ *Lietuvos valstybės Konstitucija*. Kaunas, 1938, p. 1.
- ²⁵ Faktai ir idėjos - Naujoji Romuva, 1935, nr. 13-14, p. 501.
- ²⁶ Kun. Kemešis F. Nesusipratimai dėl mokyklų. - Vairas, 1930, nr. 8, p. 122.
- ²⁷ LCVA. F. 631. Ap. 3. B. 167.
- ²⁸ *Religija ir jos visuomeninė reikšmė*, Šiauliai, 1932.
- ²⁹ Antanas Smetona, *Pasakyta parašyta*, p. 61.

- ³⁰ Kuraitis P. *Nacionalizmas krikščioniškos doktrinos šviesoje*, Kaunas. 1936, p. 318-323.
- ³¹ *Tikyba ir politika*, Panevėžys, 1929, p. 6.
- ³² Gobis J. *Katalikiškoji Akcija ir gyvenimas*, Panevėžys, 1932, p. 39.
- ³³ Smetona A. *Pasakyta parašyta*, p. 62.
- ³⁴ Smith A.D. *National Revival*, p. 248-249.
- ³⁵ Šalkauskis St. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, p. 140.
- ³⁶ Šalkauskis St. Inteligentijos koncepcija. - Židinys, 1939/12, p. 668.
- ³⁷ Petkevičaitė-Bitė G. Kokių mums reikia bendrų mokyklų? Kn.: *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.*, Vilnius, 1996, p. 144.
- ³⁸ Šalkauskis St. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, p. 153.
- ³⁹ Maceina A. *Tautinis auklėjimas*, p. 174.
- ⁴⁰ Maceina A. Tautinis pašaukimas. - Židinys, 1933/8-9, p. 394.
- ⁴¹ Maceina A. Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma. - židinys, 1938/7, p. 4.
- ⁴² Smith A. *National Revival*, p. 45.
- ⁴³ Papečkys P. Mūsų laimėjimai švietimo dirvoje. Kn.: *Lietuva 1918-1938*, Kaunas, 1990, p. 274.
- ⁴⁴ Smetona A. Auklėjimas ir mokykla. Kn.: *Pasakyta parašyta*, p. 66.
- ⁴⁵ Šalkauskis St. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas, 1933, p. 140.
- ⁴⁶ Papečkys P. Mūsų laimėjimai švietimo dirvoje. Kn.: *Lietuva 1918-1938*, p. 274.
- ⁴⁷ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 246.
- ⁴⁸ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 241.
- ⁴⁹ Kamplius P. Nesusipratimai dėl mūsų tarptautinių sutarčių //Lietuvos aidas, 1930.12.15.
- ⁵⁰ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 243.
- ⁵¹ Kun St. T-ys. *Priekaištai Katalikų Veikimui*, Kaunas, 1929, p. 8.
- ⁵² Smith A.D. *National Identity*, p. 6.
- ⁵³ LKI FS. 4727 (54). Kampų k., Tverų apskr.
- ⁵⁴ LKI FS. 2771 (181). Karvelių k., Rimšės vls.
- ⁵⁵ Pasakojimis wiena sanuka. Kn.: Baranowski A. *Litauischen Mundarten.Bd. I. Texte*, Leipzig, 1920.
- ⁵⁶ Ministerių kabineto atsakymai į klausimus. Ministeris Pirmininkas Galvanauskas // II-ojo Seimo stenogramos, 102 posėdis, 1924 m.gegužės 28 d. P. 28-30.
- ⁵⁷ Smith A. *Nationa Revival*, p. 248-249.
- ⁵⁸ LKI FS. 1726 (64). Palinevelės dv., Panevėžio apskr.
- ⁵⁹ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, p. 42.
- ⁶⁰ VUB RS. F. 81. Etnokonfesiniai santykiai. Magdalena Kaikščiuvienė, gim. 1906. Gyv. Biržuose, Rinkos g. 15.
- ⁶¹ VUB RS. F. 81. Etnokonfesiniai santykiai. Petras Matulis, gim. 1912, gyv. Salamiestyje, Biržų raj.
- ⁶² VUB RS. F. 81. Etnokonfesiniai santykiai. Ona Valkiūnienė, gim. 1943, gyv. Medeikių k., Biržų raj.
- ⁶³ VUB RS. F. 81. Etnokonfesiniai santykiai. Vera Jurčikaitė, gim. 1929, gyv. Germaniškių k., Biržų raj.
- ⁶⁴ VUB RS. F. 81. Etnokonfesiniai santykiai. Edmundas Veclovas, gim. 1916, gyv. Juostavičių k., Biržų raj.